

Dünyada görkəmli insanlar həmişə qəlblərdə yaşayırlar, əbədi olaraq yaddaşlarda qalır. Baytarlıq mikrobiologiyası tarixində özünəməxsus şərəfli yeri, mövqeyi və dəstixəti olan, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü, əməkdar elm xadimi, baytarlıq elmlər doktoru, professor, "Şərəf nişanlı, qırmızı əmək bayrağı ordenli", mikrobiologiya elminin dahisi Lui Paster medalına layiq görülmə, görkəmli mikrobioloq, epizootoloq, gözəl pedaqoq, dövlət xadimi, böyük insan Məmmədağa Qasım oğlu Qəniyev məhz belə şəxsiyyətlərdən idi. Azərbaycanda baytarlıq mikrobiologiyası elminin inkişaf etdirilməsi, tədrisində böyük əməyi olmuşdur. Məmmədağa müəllim təmsil etdiyi elm sahəsinin qlobal inkişafına nail olmaq üçün öz ömrünü həsr etmişdir.

Azərbaycan baytarlıq elminin banisi

Akademik M.Qəniyev 1907-ci ilin may ayında Şamaxı şəhərində kiçik tacir ailəsində dünyaya göz açmışdır. O ilk təhsilini Şamaxıda alsa da, 1920-ci ildə Bakıda Serqo Orconikidze adına Hərbi Hazırlıq Məktəbinə daxil olur və oranı 1926-cı ildə müvəffəqiyyətlə bitirir.

Hərbi məktəbi bitirdikdən sonra Qəniyev Zaqafqaziya Hərbi Dairəsinə, oradan isə Leningrad (indiki Sankt-Peterburq) Dairə Məktəbinə təhsilini davam etdirmək üçün göndərilir. 1927-ci ildə Leningrad dairə Hərbi Tibb Komissiyasının qərarı ilə sağlamlığına görə hərbi təhsildən azad olunur.

Bakıya qayıdan Məmmədağa Qəniyev M.Ə. Sabir adına orta məktəbə daxil olur. O təhsilini davam etdirməklə yanaşı, həm də Bakı Türk Satirik Fəhlə Teatrında müdir köməkçisi vəzifəsində çalışır. M.Qəniyevin kiçik yaşlarından heyvanlara olan marağı onun gələcəkdə hansı peşə sahəsində çalışmasında mühüm rol oynamışdır.

Məmmədağa müəllim 1928-ci ildə Yerevanda Zaqafqaziya Federasiyası adına Baytarlıq-Zootexnik İnstitutunun baytarlıq fakültəsinə daxil olur. O ali təhsil aldığı illərdə elmi-tədqiqat işləri ilə maraqlanır və professor A.A.Germanin rəhbərlik etdiyi tələbə dərnəyində fəal iştirak edir və burada da özünün ilk "İri buynuzlu heyvanlardan alınmış bağırsağ çöplərinin variabilliyinin öyrənilməsi" mövzusunda elmi tədqiqat işi yazır.

Həmin dövrdə Zaqafqaziyada iri buynuzlu heyvanlar arasında təhlükəli infeksiya olan taun xəstəliyi geniş yayılmışdır. Bu xəstəliyə qarşı mübarizə aparmaq üçün 1929-cu ildə yaradılmış dəstəyə M.Qəniyev də qatılır. M.Qəniyev təhsil aldığı illərdə fərqlənən bir tələbə kimi institutun rəhbərliyinin təqdimatı ilə 1929-1932-ci illərdə İrəvan Pedaqoji Texnikumunda da dərslər deyirdi.

1932-ci ildə ali təhsilini başa vurduqdan sonra Məmmədağa müəllimin elmə olan həvəsini nəzərə alaraq onu mikrobiologiya kafedrasında aspiranturada saxlayırlar. Həmin ildə Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı İnstitutunun rəhbərliyi M.Qəniyevi baytarlıq fakültəsinin mikrobiologiya kafedrasına daimi işə-assistent vəzifəsinə dəvət edir.

1930-cu ildə təşkil olunmuş Azərbaycan Baytarlıq - Zootexnik İnstitutunda elmi kadrlara və tədqiqat işlərinin aparılması üçün lazım olan avadanlıqlara böyük ehtiyac duyulurdu. Mikrobiologiya və epizootologiya kafedrasının inkişaf etdirilməsində M.Qəniyevin böyük zəhməti olur. O, Zaqafqaziya Zoobaytarlıq İnstitutu və onun direktoru, baytarlıq işinin böyük təşkilatçısı, mərhum professor V.Q.Massinonun köməkçisi ilə Ermənistandan bu kafedra üçün mebel, Moskvadan mikroskop və digər lazımı laborator avadanlıqların alınmasına nail olur.

Bu dövrdə Azərbaycan dilində dərslik və dərs vəsaitlərinin olmadığını nəzərə alaraq M.Qəniyev bu sahədə fəaliyyətə başlayır və bunun nəticəsi olaraq 1933-cü ildə ilk "Mikrobiologiyanın əsasları" adlı dərslik nəşr etdirilir. Bu dərslik işiq üzü gördükdən sonra Azərbaycan Dövlət Universitetinin, Azərbaycan Tibb Universitetinin, əsasən Az.KTI-nin baytar-zootexnik fakültəsinin, texnikumlarının tələbələri və baytar həkimləri istifadə edirdilər. Bu dərsliyin köməkçisi ilə ilk dəfə olaraq M.Qəniyev Azərbaycan dilində mikrobiologiya sahəsində terminologiya yazır.

Həmin dövrdə Gəncə (Kirovabad) şəhəri və ətraf rayonların içməli su ilə təmin edilməsi vacib məsələlərdən idi. Bu məqsədlə 1934-cü ildə Gəncə şəhərini və ətraf rayonları içməli su ilə təmin etmək üçün kəhrizlərin və digər su mənbələrinin sanitariya vəziyyətini yaxşılaşdırmaq məqsədilə Dövlət Komissiyası yaradılır. M.Q.Qəniyev bu komissiyanın sədr müavini və bu işin icraçılarından biri olur.

M.Qəniyev 1934-1936-cı illərdə Gəncə şəhəri və onun ətraf rayonlarının su mənbələrinin mikrobiologiya və kimyəvi tərkibini hərtərəfli araşdırır və əldə etdiyi nəticələr əsasında 21 iyun 1936-cı ildə "Kirovabad şəhəri və onun ətraf rayonlarının su təminatının sanitariya vəziyyəti" mövzusunda dissertasiya işini başa çatdıraraq müdafiə edir və baytarlıq elmləri namizədi alimlik dərəcəsinə alır.

M.Qəniyev 1934-cü ildən 1936-cı ilə qədər Tbilisi şəhərində Zaqafqaziya Universitetində dərslər deyir, həm də Az.KTI-də kənd təsərrüfatı heyvanları və quşlarının xəstəlikləri və onlarla mübarizə haqqında

mühazirə oxuyurdu.

1933-1936-cı illərə qədər M.Qəniyev Az.KTI-də işləməklə yanaşı, Kirovabad Baytarlıq Texnikumunda direktorun tədris hissəsi üzrə müavini kimi də çalışır. Baytarlıq Texnikumunun Zaqafqaziya şəhərindən Kirovabad şəhərinə köçürülməsinə və texnikumda milli kadrların hazırlanmasına böyük əmək sərf etmişdir.

1933-1938-ci illərdə M.Qəniyev Az.KTI-də mikrobiologiya kafedrasının dosenti vəzifəsini icra edir. 1938-ci ildə ona mikrobiologiya ixtisası üzrə dosent elmi adı verilir. 1938-ci ildə M.Qəniyev Az.KTI-də baytarlıq fakültəsinin mikrobiologiya kafedrasına müdir təyin olunur və 1959-cu ilə qədər həmin vəzifədə çalışır.

1937-ci ildə "Azəməş" tərəfindən M.Qəniyev baytarlıq mikrobiologiyasının müxtəlif sahələrini özündə əks etdirən ikinci kitabı - "Mikrobiologiya kursu" dərsliyi işiq üzü görür. Bu dərsliyin ümumi hissəsindən Tibb İnstitutu, Azərbaycan Dövlət Universitetinin tələbələri də yararlanırlar.

Bu dövrdə iri buynuzlu heyvanların pasterelyoz xəstəliyi Azərbaycanda, xüsusən ittifaqın cənub respublikalarında geniş yayılmış və heyvandarlıq təsərrüfatlarına böyük ziyan vurduğunu nəzərə alan M.Qəniyev 1938-ci ildə Azərbaycanda iri buynuzlu heyvanların və camışların pasterelyozunu öyrənir. Apardığı elmi-tədqiqat işlərinin nəticələri M.Qəniyevə əsas verir ki, xəstəliyin yayılma ərazisinin və coğrafi şəraitinin böyük rol oynadığı haqda fikir söyləsin.

M.Qəniyevin tədqiqat işləri göstərdi ki, Zaqafqaziyada iri buynuzlu heyvanlarda və camışlarda pasterelyozun yayılmasının əsas səbəbi torpaqda və durğun sularlarda törədicilərin olmasıdır. Pasterelyozun yayılmasında başqa faktorlarla yanaşı, heyvanların özləri də səbəbkardır. Xəstəlikdən sonra sağalmış heyvanlar 1 il xəstəlik törədicilərini daşıyır.

Xəstə və xəstəlik keçirmiş heyvanlar otarılma, suvarma və yemlənmə vaxtı törədiciləri yayır və beləliklə, digər iri buynuzlu heyvanlar və camışlar arasında xəstəlik baş verir.

M.Qəniyev onu da müəyyən etmişdir ki, pasterelyozun törədiciləri meyvədə, torpaqda, suda və digər materiallarda öz yoxulma qabiliyyətini 4 aya qədər saxlayır.

İri buynuzlu heyvanların və camışların pasterelyoz xəstəliyinə dərəcədə yoluxması bu infeksiyaya qarşı radikal mübarizə metodları işləyib hazırlamağı tələb edirdi.

İri buynuzlu heyvanların pasterelyozuna qarşı aktiv immunizasiya üçün çox iş görülmüşdür. Lakin aktiv spesifik profilaktika aparmaq üçün seçilən metodlar, bu infeksiyanın bəzi epizootoloji faktorları nəzərə alınmadığından, həmişə müvəffəqiyyətlə olmurdu. Bu xəstəliyə qarşı elə vaksin yaratmaq lazım idi ki, vaksin vurulmuş heyvanlarda uzunmüddətli immunitet yaransın və heyvanlar daha xəstələnməsin. Bu məqsədlə alim, müxtəlif metodlarla bir neçə vaksin hazırlayır və onların immunoloji xüsusiyyətlərini öyrənilməsi sınağı zamanı yarımmayə formal vaksin müsbət nəticələr verdi. M.Qəniyev əldə etdiyi müvəffəqiyyətlə kifayətlənməyərək tələbələriylə (S.Mirzəzadə və s.) birgə bu vakini bir qədər də təkmilləşdirir. Nəticədə heyvan orqanizmində yarıdan immunitetin müddətini uzatmağa və onun dozasını aşağı salmağa nail olurlar.

1956-cı ildən başlayaraq təkmilləşdirilmiş yarımmayə formal hidro-oksialumin vakini ilə respublikada 6 milyon başa yaxın iri buynuzlu heyvan və camış vaksinasiya olunur.

1956-cı ildə göstərilən vaksin SSRİ Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi tərəfindən rəsmi preparat kimi təsdiq olundu və ondan infeksiyaya qarşı planlı surətdə tətbiq olunmağa başlandı.

M.Qəniyev və onun tələbələri pasterelyoz probleminin öyrənilməsi ilə 30 il məşğul olmuşlar və bu müddətdə kənd təsərrüfatı heyvanlarının pasterelyoz haqqında toplanmış materiallar əsasında 2 monoqrafiya "İri buynuzlu heyvanların və camışların pasterelyozu", "Pasterelyoz" kitablarını çap etdirmişdir. 1944-cü ildə "Azərbaycan SSR-in iri buynuzlu heyvanlarının və camışlarının pasterelyozu" mövzusunda Moskva şəhərində, Ümumittifaq Eks-

perimental Baytarlıq İnstitutunda baytarlıq ixtisası üzrə doktorluq dissertasiyası müdafiə edir.

Pasterelyoz əleyhinə vaksinin müvəffəqiyyətlə tətbiqinə görə 1956-cı ildə o, Ümumittifaq Kənd Təsərrüfatı Sərgisində "Kiçik Qızıl" və "Gümüş" medal-lara layiq görülür.

1931-ci ildə Zaqafqaziya hələ 1902-ci ildə əsası qoyulan iri buynuzlu heyvanların taununa qarşı mübarizə apararı Taun əleyhinə Stansiya kimi dünyada tanınan bu stansiyanın bazasında Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Baytarlıq İnstitutu yaradılır. 1935-ci ildə isə bu institut Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Baytarlıq Təcrübə Stansiyasına çevrilir. Stansiyanın qarşısında Azərbaycanda kənd təsərrüfatı heyvanları və quşları arasında infeksiyon və invazion xəstəliklərin yayılmasını öyrənmək və onlara qarşı mübarizə tədbirlərini işləyib hazırlamaq məsələsi qoyulmuşdur.

1937-ci ildə M.Qəniyev qeyd olunan stansiyaya elmi işçi vəzifəsinə dəvət olunur və həmin vəzifədə 1940-cı ilə kimi çalışır. Az.KTI-nin mikrobiologiya kafedrasının müdiri kimi böyük elmi pedaqoji və elmi tədqiqat işləri aparır.

M.Qəniyev Az SSR Xalq Torpaq Komissarlığı-nın texniki şurasının üzvü kimi onun işində fəal iştirak edirdi.

Müharibənin birinci ilində M.Qəniyev baş baytar həkimi kimi praktiki baytarlıq sahəsində böyük işlər görürdü. 1941-ci ilin sonunda o, atılıq sovxozlarının infeksiyon anemiyaya görə vəziyyətini öyrənmək və onların sağaldılması planını hazırlamaq üzrə Zaqafqaziya Hərbi Dairəsinin üzvü seçilir.

1943-cü ildə M.Q.Qəniyev Az.ETBİ-ye direktor təyin olunur və onun təşəbbüsü ilə Kürdəmirdə institutun köməkçi eksperimental təsərrüfatı yaradılır.

1950-ci ildə M.Qəniyevin 44 ç.v. həcminde baytarlıq mikrobiologiyası üzrə ümumi və xüsusi mikrobiologiya və mikrobiologiya texnikasını əhatə edən sayca 3-cü dərsliyi çapdan çıxır.

M.Qəniyev tərəfindən Azərbaycanda kənd təsərrüfatı heyvanlarının dabaq və listerionun öyrənilməsi istiqamətində böyük elmi tədqiqat işləri aparılmışdır. Onun qələmindən dabaq xəstəliyinin müxtəlif məsələlərinə və onlarla mübarizə tədbirlərinə aid 10-a qədər elmi iş çıxmışdır.

O, 1965-ci ildən ömrünün sonuna qədər Nazirlər Sovetinin kənd təsərrüfatı heyvanlarının dabaq xəstəliyi ilə mübarizə üzrə fəvqəladə komissiyasının üzvü olmuşdur.

M.Qəniyev professor Ə.Ənnağiyevlə birlikdə listerionun bəzi məsələlərini diqqətlə öyrəndikdən sonra listerion əleyhinə canlı vaksin təklif etmişdir. Bu vaksin 1962-ci ildə keçmiş SSRİ - nin bir çox vilayətlərində tətbiq olunmuşdur. 1964-cü ildə hazırlanmış 850 litr vaksin Pavlodar, Kuybişev, Aktubinsk, Uralsk, Ulyanovsk və s. vilayətlərin listerionun geniş yayılması təsərrüfatlarında 106475 baş qoyun vaksinasiya olunmuşdur. 1965-ci ildə SSRİ-nin 74 vilayətinə 280187 litr vaksin hazırlanıb göndərilmişdir ki, bu da 3521750 baş qoyunun listerion xəstəliyi olan təsərrüfatlarında peyvənd olunmasını təmin etmişdir.

M.Qəniyev baytarlıq elminin nailiyyətlərini dünyada tanıdan böyük alimdir. O, 200-dən artıq elmi məqalə, monoqrafiya, dərslik, broşur və s. yazmışdır. Onlardan "Kənd təsərrüfatı heyvanlarının yoluxucu xəstəlikləri və onlarla mübarizə" (1951), "Kənd təsərrüfatı heyvanlarının dabaq və onunla mübarizə" (1954), "Buzovların infeksiyon xəstəlikləri" (1955), "Dezinfeksiyanın əsasları" (1959) və s. ki-tablər respublikanın baytar işçiləri üçün qiymətli vəsaitdir. M.Qəniyevin yüksəkixtisaslı kadrların hazırlanmasında böyük xidmətləri olmuşdur. O, 36 elmlər namizədi və doktoru hazırlamışdır.

1958-ci ildə Azərbaycan SSR Kənd Təsərrüfatı Akademiyası təşkil olunur. Bu akademiya seçilən həqiqi üzvlərdən biri də M.Qəniyev olur. Sonralar o, Kənd Təsərrüfatı Akademiyası Rəyasət Heyətinin üzvü seçilir, heyvandarlıq və baytarlıq şöbəsinin akademik katibi işləyir.

1962-ci ildə Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Akademiyası ləğv edildikdən sonra M.Qəniyev Azərb.EA-nın həqiqi üzvü və Azərbaycan EA Kənd Təsərrüfatı elmləri bölməsinin büro üzvü seçilir.

Dövlət baytarlıq elminin inkişafında və yüksəkixtisaslı kadrların hazırlanmasında xidmətlərini yüksək qiymətləndirərək onu "Şərəf nişanı", "Qırmızı Əmək Bayrağı" ordeni, 1941-1945-ci illərdə Böyük Vətən müharibəsində "Fədakar əməyə görə" və "Qafqazın müdafiəsinə görə" medalları, Sosialist Kənd Təsərrüfatı Əlaçısı nişanı ilə təltif edir. 1958-ci ildə ona Azərbaycan SSR "Əməkdar elm xadimi" adı verilir. 1967-ci ildə isə anadan olmasının 60, elmi-pedaqoji və ictimai fəaliyyətinin 40 illiyi münasibətilə o, Azərb.SSR Ali Sovetinin fəxri fərmanına layiq görülür.

Akademik M.Qəniyev xalqımızın ötən yüzillikdə yetişdirdiyi nadir şəxsiyyətlərdən, görkəmli alimlərdən biri idi.

Böyük alim, gözəl insan, öz xalqının vətənpərvər oğlu akademik Məmmədağa Qasım oğlu Qəniyev 72 yaşında, 24 may 1979-cu ildə dünyasını dəyişmişdir. O, vəsiyyətinə görə doğma Şamaxının şəhər qəbristanlığında dəfn olunmuşdur.

Sialə RÜSTƏMOVA
AR Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi Baytarlıq Elmi-Tədqiqat İnstitutunun direktoru, aqrar elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent